

СОЦІАЛЬНО - ОСОБИСТІСНІ ФАКТОРИ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ВИБОРУ

УДК 159.92

ПАЛАМАРЧУК О. М.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Вінницького
державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця

У статті викладені ключові аспекти інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва з позиції екологічно орієнтованого способу життя. Проаналізовано базові компоненти екологічно-орієнтованої моделі підприємницької діяльності. Охарактеризовано види екологічних стратегій підприємницькій діяльності.

Ключові слова: екологічна орієнтація, підприємницька діяльність, екологізований попит, життєве середовище, детермінанти поведінки.

СОЦИАЛЬНО - ЛИЧНОСТНЫЕ ФАКТОРЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ВЫБОРА

В статье изложены ключевые аспекты инновационной деятельности субъектов предпринимательства с позиции экологически ориентированного образа жизни. Проанализированы базовые компоненты экологически ориентированной модели предпринимательской деятельности. Охарактеризованы виды экологических стратегий предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: экологическая ориентация, предпринимательская деятельность, экологизированный спрос, жизненная среда, детерминанты поведения.

Постановка проблеми. У сфері аналізу соціально-економічної та соціокультурної складової трансформаційних перетворень в Україні особливу значимість представляють дослідження підприємницької діяльності. Це перш за все зумовлено актуалізацією надзвичайно важливої проблеми збереження оточуючого середовища та забезпечення належних умов існування і розвитку людства. Підґрунтям цієї проблеми є поглиблення суперечностей між економічними цілями суб'єктів підприємницької діяльності та екологічними проблемами суспільства.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства підприємницька діяльність відбувається під тиском різноспрямованих чинників: частково зумовлена загальними суспільними патернами; відображає конкретні соціальні процеси та явища адаптації, порівняння, страхи тощо; опановує зміст ринкових відносин, зокрема – прагнення індивідуального досягання добробуту. Відо-

мі факти зниження екологічної безпеки дій сучасних підприємців можна пояснити переходом до іншої форми сприйняття себе у підприємництві та самої професії як “професії для себе”. Така позиція несе підвищену екологічну безпеку для суспільства та є перекошеною в сторону особистісних детермінант суб’єкта підприємництва. Сучасний підприємець ідентифікує себе з професією як доцільною сферою застосування своїх здібностей та зусиль для виконання професійних функцій з метою забезпечення кар’єрного росту та матеріального благополуччя.

Підприємницька діяльність у сформованих на сьогоднішній день умовах має бути результатом більш складного, ніж це прийнято вважати, і екологічно орієнтованого вибору. Відповідно, виникає задача обґрунтування складного, екологічно орієнтованого вибору, в основу якого має бути покладено розгляд функцій професіонала-підприємця які знаходяться на перехресті його функцій як людини і як члена суспільства з функціями професії.

Екологічно орієнтована модель підприємницької діяльності має включати відображення функцій підприємця на рівні суб’єкта (індивідуальна екологічна відповідність); на рівні соціуму (соціальна екологічна відповідність); на рівні нормативних та функціонально-інструментальних вимог до фахівця, необхідних для виконання всіх професійних дій (інструментальна екологічна відповідність). Реальна, екологічно орієнтована підприємницька діяльність має лежати на перехресті індивідуально-прийнятного типу професіонала (Я-концепція); соціально-прийнятного типу професіонала; засвоєного професійно-соціального інструментарію.

Аналіз попередніх досліджень. У межах психологічних проблем функціонування та розвитку сучасного підприємництва зарубіжними та українськими вченими вирішуються, перш за все, наступні питання: загальні концептуальні підходи щодо психології підприємництва (Й. Шумпетер); формування мотиваційної сфери підприємницької діяльності (Дж. Мак-Клеланд, Дж. Аткинсон); стратегія поведінки у випадку невдачі у сфері підприємництва (Р. Брокхауз); концепція організаційної поведінки підприємців (Д. Катц); взаємозв’язок між прагненням індивідуального прибутку у сфері підприємницької діяльності та турботою про суспільне благо (Р. Мітчел); психологічна структура підприємницької діяльності (О. К. Зав’ялова); особливості особистості підприємця, як суб’єкта діяльності (С. Т. Посохова); схильність людини до успішної підприємницької діяльності (Ю.

М. Швалб); підвищення ефективності підприємницької діяльності (Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, О. А. Філь, С. Д. Максименко); психологічна сутність підприємницької діяльності (В. В. Москаленко, В. П. Позняков та Є. Б. Філінкова).

Зазначені дослідження є досить вагомим внеском у дослідження проблеми розвитку підприємницької діяльності в сучасних умовах розвитку суспільства. Однак, проблема особливостей розвитку екологічно орієнтованої підприємницької діяльності не знайшла достатнього відображення в науково-психологічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Виникнення реальних екологічних проблем в нових соціально-економічних умовах виводить дослідження суб'єкта підприємництва за рамки проблематики суб'єкта діяльності в сферу психології людського буття. Це передбачає звернення до психолого-екологічних аспектів підприємницької діяльності та закономірного переходу до розгляду впливу соціально-психологічних чинників на вчинки та поведінку суб'єкта підприємництва в системі "людина-професія-суспільство". Соціально-психологічні чинники є важливим механізмом, що пояснює, як саме функціонує суб'єкт підприємницької діяльності в економічному просторі. Аналіз екологічно орієнтованої підприємницької діяльності на основі соціально-психологічних чинників, що її зумовлюють, точніше відображає реальну дійсність, ніж традиційні підходи що ґрунтуються на моделі "homo economicus". Дослідження соціально-психологічних чинників екологічно орієнтованої підприємницької діяльності пов'язане з пошуком шляхів розвитку екологічно орієнтованої підприємницької діяльності та оптимізацією екологічної складової професійної свідомості сучасного підприємця.

Новітній процес розвитку підприємництва в контексті еколого-інноваційного спрямування має поступово охоплювати всі сфери економіки, змінюючи тим самим середовище життєдіяльності суспільства в напрямку продукування конкурентоспроможної та екологічно безпечної продукції (послуг), раціонального використання й ефективного відтворення природних та енергетичних ресурсів, комплексного й системного впровадження інноваційних технологій у взаємопов'язаних екологічних сферах підприємства.

У психологічному аспекті еколого-інноваційне спрямування підприємницької діяльності - це створення і впровадження різних видів екологічних нововведень, які спричинять зміни як у підприємницькому процесі загалом, так і в особистості під-

приємця зокрема. Успішність інноваційної, екологічно орієнтованої діяльності передбачає, що суб'єкт діяльності усвідомлює практичну значущість різних інновацій у системі взаємодії «людина-природа» як на професійному, так і на особистісному рівнях. Отже, вироблення адекватної обставинам стратегії власної життєдіяльності суб'єктів підприємництва тісно пов'язане з їх екологічно орієнтованою інноваційною поведінкою, що являє собою дії, в яких виявляється екологічно-особистісне ставлення до змін, що відбуваються. Вибір екологічно орієнтованої інноваційної поведінки залежить від здатності до екологічної інновативності кожного конкретного суб'єкта підприємництва.

Концепція екологічної орієнтації в сучасному способі життя суб'єктів підприємницької діяльності має ґрунтуватися на цінності гармонізації системи «людина - природне середовище». Основними передумови створення такої гармонізації є:

- розуміння того, що людина колись жила в єдності з природою, не протиставляючи себе природі і не намагаючись її підкорити;
- усвідомлення того, що екологічна криза - це доконаний факт, суворе реальність сучасного світу;
- відкриття екологічних законів;
- з'ясування того, що у витоків екологічної кризи лежать людські якості.

Гармонізація взаємовідносин у системі «підприємець - природне середовище» включає три грані: гармонію пізнання навколишнього світу; гармонію створення зовнішнього середовища проживання людини; гармонію внутрішнього середовища людини, її фізичну і духовну рівновагу. Дану гармонізацію необхідно розуміти як динамічний інноваційний процес екологічного перетворення і саморозвитку особистості підприємця. Екологічне перетворення особистості професіонала у сфері підприємницької діяльності передбачає формування та розвиток: екологічно-орієнтованої свідомості підприємця; екологічно-орієнтованого світогляду особистості підприємця; екологічно-орієнтованих цінностей; екологічної культури; екологічних знань; екологічної діяльності.

Особистість професіонала буде виступати суб'єктом екологічно орієнтованої інноваційної діяльності лише у разі згоди на інноваційні зміни. Керівною для неї має стати нова екологічна логіка. Найважливішою умовою успішності екологічно орієнтованої, інноваційної діяльності є психологічна готовність фахівців до побудови власної моделі орієнтації підприємницької ді-

яльності. Виникнення реальних екологічних проблем в нових соціально-економічних умовах виводить підприємницьку діяльність за рамки власного прагматизму. Підприємницька діяльність у сформованих на сьогоднішній день умовах має бути результатом більш складного, ніж власний прагматизм, та екологічно орієнтованого вибору. Відповідно, виникає задача аналізу та обґрунтування психологічних аспектів побудови нової, власне екологічно-орієнтованої моделі підприємницької діяльності.

Екологічно-орієнтована модель підприємницької діяльності має формуватись за певним алгоритмом: від екологічних цілей нації, суспільства, до повсякденних проявів екологічності самим підприємцем, що детерміновані суспільними цінностями вже несвідомо, на рівні установок, сталих патернів поведінки, усталених суспільних стереотипів. Отже, чим більш включеною є екологічна складова у суспільні норми та цінності, тим більше шансів її включення в індивідуальну модель окремо взятого суб'єкта підприємницької діяльності.

В рамках екологічно орієнтованої моделі підприємницької діяльності процес професійної індивідуалізації має орієнтуватись на впровадженні інноваційних технологій “екологічно чистого підприємництва”, які зменшують утворення забруднюючих речовин, і направлені безпосередньо на зниження впливу на довкілля.

Основний акцент має бути зроблений на системному підході, під час якого визначається співвідношення між собою основних компонентів, що роблять екологічну орієнтовану модель підприємницької діяльності успішною та продуктивною. Найбільш базовими компонентами в екологічно орієнтованій моделі підприємницької діяльності є екологізований попит, екологізована пропозиція, екологізовані людські фактори та мотиви екологізації.

Екологічно орієнтована модель підприємницької діяльності складається з чотирьох підсистем, які можна зобразити за допомогою концентричних кіл. Кожен компонент в системі екологічно орієнтованої моделі підприємницької діяльності являє собою складну підсистему, що має в певній мірі самостійне та важливе значення. Основними напрямками створення екологічно орієнтованої основи підприємницької діяльності є: зміна технологічних рішень на виробництві, кооперування різних виробництв з метою створення замкнених циклів, ресурсозберігаючі і маловідходні технології, безвідходні технології, технології утилізації відходів, технології очищення, екологічно чисті продукти.

На екологічно орієнтовану підприємницьку діяльність сутте-

во впливають екологізовані людські фактори. Основними з них є: нестача екологічних знань та екологічного мислення; відповідальність за наслідки своєї діяльності; господарський механізм, що включає систему навичок та звичок; недостатня розробленість обов'язків; рівень екологічних переконань. Принципове значення під час розгляду екологізованих людських факторів в психології має положення про те, що ставлення суб'єктів підприємництва до природи набуває рис відповідального тільки за умови всебічного безперервного екологічного виховання особистості підприємця та набуття ним власної родової сутності і цілісних уявлень про себе. Екологічна відповідальність суб'єктів підприємництва є універсальною формою зв'язку і взаємозалежності особистості підприємця та суспільства.

Особливе місце в екологічно орієнтованій підприємницькій діяльності займають мотиви екологізації, а саме: надбавки до цін на продукцію, що має екологічний сертифікат; звільнення екологічно чистих підприємств від сплати за природні ресурси та від податків; плата за забруднення, жорсткість штрафних санкцій; впровадження систем екоменеджменту й аудиту; введення екологічного паспорта, екологічної сертифікації та маркірування; введення незалежної експертизи та ін.

Однак, серед всіх компонентів, насамперед треба виділити екологізований попит, тобто вимоги споживачів до продукції яка виробляється та послуг які надаються. Саме екологічна свідомість споживачів є важливим фактором екологізації економічної поведінки суб'єктів підприємницької діяльності. Глибинним фактором, який визначає ступінь екологізації поведінки споживача, є його потреби. А основними категоріями в екологічно орієнтованій моделі підприємницької діяльності є екологічні потреби та екологічні товари, здатні їх задовольнити. Екологічна свідомість споживачів є важливим та провідним фактором екологізації економічної поведінки суб'єктів підприємницької діяльності.

Досягнення екологічної орієнтації у сфері підприємницької діяльності є можливим за рахунок екологічного спрямування багатоманітності ділових інтересів, посилення споживчо-екологічних позицій, формування екологічного іміджу підприємства на принципах партнерського екологічного маркетингу при одночасному підвищенні якості виробленої продукції та екологічної безпеки. Багатоманітність ділових інтересів суб'єктів підприємницької діяльності обумовлює і багатоаспектність цільових установок, які використовуються ними у побудові власної моделі екологічно орієнтованої підприємницької діяльності. Підприємця у процесі

побудови власної еколого-орієнтованої моделі підприємницької діяльності має вирізняти насамперед, суверенність, головною ознакою якої є діяльнісна самосвідомість, тобто розуміння своєї власної ініціативи як суб'єктивно можливої і суспільно значущої основи власного існування. Важливим критерієм суб'єктності є спроможність суб'єкта до побудови власної моделі підприємницької орієнтації за рахунок порівняння себе не з іншими людьми, а з соціальними еталонами, тобто наявність власної системи орієнтування, внутрішніх стимуляторів ділової, соціальної та трудової активності.

Розроблена нами структурно-функціональна модель екологічно орієнтованої підприємницької діяльності ґрунтується на тому, що сучасна підприємницька діяльність це – своєрідна форма людської діяльності і поведінки, в основі якої лежить елемент відчуження (втрата родової сутності та цілісних уявлень про себе); особлива чутливість до змін (елемент ініціативи); взяття на себе відповідальності за можливі невдачі і поразки, готовність ризикувати (елемент ризику); сприяння реалізації і використання нових технологій шляхом впровадження у виробництво нових винаходів та інновацій (елемент новаторства); самостійність судження при прийнятті важливих рішень (елемент свободи); спрямованість на діяльне перетворення навколишнього світу (елемент активності). Професійна орієнтація у сучасній підприємницькій діяльності є досить складним соціально-психологічним утворенням. З одного боку, маємо певні словесно оформлені ідеї та цінності (зовнішні детермінанти поведінки, а саме, мотиви-судження, тобто ті, про які відкрито заявляє підприємець), а з іншого – несвідомі або не зовсім усвідомлені мотиви і переваги, які підприємець переживає на емоційному рівні (внутрішні детермінанти поведінки, а саме, мотиви-спонукання, тобто істинні або реальні мотиви). Підприємницька орієнтація зумовлює підприємницький вибір. Робити вибір важко, оскільки він залежить не лише від сформованості особи підприємця, рівня її соціалізації, підприємницької культури, а від особливостей суспільного життя, економічного рівня споживачів та ін.

Співвідношення внутрішніх та зовнішніх детермінант поведінки суб'єктів підприємницької діяльності залежить від компонування фізіологічних, соціальних та когнітивно-праксіологічних (здатність до свідомої діяльності) потреб. Отже, вибір власної орієнтації підприємницької діяльності носить не груповий характер, а індивідуальний. Він є можливим і доступним для людей з оптимальним співвідношенням Я-ідеального

та Я-актуального. Я-ідеальне необхідно розглядати як індивідуальну складову особистості підприємця, як продукт дзеркальної інтродукції в період первинної соціалізації, і розвиток в процесі вторинної соціалізації. Я-ідеальне - проект особистості підприємця, його самодетермінанта. Я-актуальне - психічне відображення активності суб'єкта підприємницької діяльності, моменту його реального буття в світі. Відображення свідомо-несвідомого процесу співвіднесення Я-ідеального та Я-актуального становить Я-рефлексивне. Я-рефлексивне – вироблення на сучасному етапі розвитку суспільства, життєво успішної моделі орієнтації підприємницької діяльності (компроміс між отриманням прибутку та наслідками діяльності; економічна вигода за рахунок екологічної ініціативи, пропозиції та відповідальності).

Психологічні проблеми у виробленні життєво успішної моделі орієнтації підприємницької діяльності в більшості випадків виглядають як реакція суб'єктів підприємництва (в тій чи іншій поведінковій формі) на об'єктивні труднощі (фінансові, правові, інформаційні) та зовнішні перешкоди, і пов'язані з необхідністю формування екологічної відповідальності у суб'єктів підприємництва. Підприємець повинен володіти в деякій мірі унікальними здібностями, які дозволяють освоювати все нові і нові сфери підприємництва для отримання прибутку з врахуванням екологічних наслідків своєї діяльності. Структурно-функціональна модель екологічно орієнтованої підприємницької діяльності передбачає привабливість екологічно орієнтованої діяльності, її реалістичність та задоволеність нею. Дана модель включає:

- Екологічне мислення, яке пов'язане з виділенням та оцінкою життєво важливих цілей і цінностей (якість життя стає головною ціллю та критерієм успішності будь-якої соціально-економічної діяльності).

- Аналітичну здатність до пошуку нових сфер підприємницької діяльності: концептуальна ідея (нові комбінації з'єднання факторів виробництва).

- Вивчення конкретних програм, які підтримуються державними органами влади: звільнення екологічно чистих підприємств від податків; жорсткість штрафних санкцій; впровадження системи екоменеджменту; введення екологічного паспорту; екологічна сертифікація і маркування і т.д.

- Усвідомлення структури сучасного попиту: екологічно чиста продукція та екологічно безпечні послуги.

- Особистісно-професійну суб'єктність (спроможність до самодетермінації у екологічно орієнтованій діяльності та здійснен-

ня функцій еколого-економічного самоконтролю). Суб'єктність включає: когнітивний (Я-образ підприємця, як системоутворюючої основи індивідуального функціонування у сфері підприємництва) мотиваційний (індивідуальна модель еколого-економічної поведінки, що наповнює певним змістом систему мотивації досягнення та визначається уявленням підприємця про цілі досягнення успіху) та поведінковий (реалізація особистісних характеристик у професійній діяльності: екологічні переконання, знання, навички, екологічна відповідальність, обов'язки та звички) компоненти.

Суб'єкти підприємництва мають бути впевнені у безпечності наслідків своєї діяльності, її еколого-економічних цілях та шляхові до еколого-економічного успіху. Обов'язковою якістю підприємця має бути здатність до самостійності прийняття еколого-економічних рішень та екологічної відповідальності перед теперішніми та майбутніми поколіннями.

Висновки. Підприємництво як одна із форм прояву суспільних відносин має сприяти не лише підвищенню матеріального та духовного потенціалу суспільства, але і створювати сприятливий ґрунт для практичної реалізації низки екологічних ідей та ряду екологічних проєктів. Тому сьогодні, у підприємницькій діяльності дуже високо цінується еколого-творчий потенціал людини, прагнення до еколого-професійної самореалізації та еколого-професійного самоствердження.

Провідними психологічними чинниками формування екологічно орієнтованої підприємницької діяльності є, по-перше, наповненість економічної свідомості підприємця екологічним змістом та, по-друге, особистісне прийняття ним екологічних цінностей. Нами виявлено залежність екологічно орієнтованої підприємницької діяльності від специфіки сприйняття підприємцем сучасного світу, від рівня знань про особливості соціально-екологічної системи; від наявності або відсутності інтересу до культури та інтелектуальних видів діяльності; від рівня розвитку логічного мислення та пізнавальної замкнутості; від рівня страхів та байдужості до групової поведінки. Досягнення екологічної орієнтації у сфері підприємницької діяльності є можливим за рахунок екологічного спрямування багатоманітності ділових інтересів, посилення споживчо-екологічних позицій, формування екологічного іміджу підприємства на принципах партнерського екологічного маркетингу при одночасному підвищенні якості виробленої продукції та екологічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Анисимов С. Ф. Духовные ценности, производство и потребление / С. Ф. Анисимов. - М.: Мысль, 1988.-235 с.
2. Байков Н. М. Молодежный потенциал региона: опыт социологического анализа / Н. М. Байков, Ю. В. Березутский, Е. В. Буката. - Хабаровск: ДВАГС, 2001. - С. 34.
3. Воронович, Н.В. Социально ответственный бизнес и системный экологический мониторинг / Н.В. Воронович // Экология производства. -2007.-№7.- С. 68-72.
4. Леонтьев Д. А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста // Культурно-историческая психология развития / Под ред. И.А. Петуховой. М.: Смысл, 2001. - С. 154–161.
5. Маноха І. П. Потенціал індивідуального буття людини: поняття, сутність, способи тлумачення / І. П. Маноха // Вісник Київського університету ім. Т.Шевченка; Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К.: Ред.-вид. центр “Київ. ун-т”, 1998. – Вип. 5. — С.23-27.
6. Урсул А. Д. О понятии «экологическая деятельность» / А. Д. Урсул // Философские науки.-1986, №1.-С.73-86.

The article presents the key aspects of entrepreneurship subjects' innovation activities from the perspective of ecologically oriented lifestyle. The basic components of environmentally oriented business models are analysed. The types of environmental strategies business are characterised. We describe the relationship between eco-oriented business activities and ecological demand.

Keywords: *ecological orientation, entrepreneurship, ecological demand, living environment, determinants of behavior.*